

Konspirationsteorier og voldelig radikaliserings

Magt og afmagt: konspirationsteorier i Danmark og udlandet

Studiet af konspirationsteorier har traditionelt set handlet om at afdække deres årsager, spredning og konsekvenser for demokratisk deltagelse og stabilitet. Fokus i denne artikel er på én af disse konsekvenser, nemlig sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings, dvs. processen hvormed individer tilslutter sig voldelig ekstremistiske holdninger og/eller handlinger. Artiklens formål er at give en oversigt over denne sammenhæng, som den er beskrevet i den nuværende forskningslitteratur. Dette gøres først gennem en grundig konceptualisering af både konspirationsteorier og voldelig radikaliserings, hvorfor der præsenteres to perspektiver på forholdet mellem disse fænomener: et lineært

perspektiv, ifølge hvilket særlige konspirationsteoretiske overbevisninger kan anskues som direkte årsag til radikaliserings mod voldelig ekstremisme; og et kompleksitetsteoretisk perspektiv, ifølge hvilket der både kan være en direkte sammenhæng mellem de to fænomener, men hvor konspirationsteorier og voldelig radikaliserings også kan anskues som to fænomener, der, uafhængigt af hinanden, er forårsaget af de samme sociale og psykologiske faktorer. Artiklen afrundes med diskussion af, hvilken betydning disse perspektiver har for sammenhængen mellem konspirationsteorier og radikaliserings i den praktiske forebyggelse af voldelig ekstremisme.

Sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings er blevet særligt aktuel i kølvandet på indtil flere terrorangreb, hvor konspirationsteorier synes at have haft betydning for de involveredes forudgående radikaliseringsforløb. Nogle af de mest fremtrædende eksempler er Anders Breiviks angreb i Norge den 22. juli 2011, der resulterede i 77 døde og over 300 sårede (BBC News, 2012), samt Brenton Terrants angreb mod en moské i New Zealand den 15. marts 2019, hvor 51 mistede livet, og 40 blev såret (Perry, 2022). Det umiddelbare motiv bag begge angreb beroede på højreekstremistiske overbevisninger, bl.a. foranlediget af konspirationsteorien om *The Great Replacement*, ifølge hvilken anden etnisk indvandring er et bevidst forsøg på at udskifte etnisk hvide majoritetsbefolkninger (Obaidi et al., 2022). I løbet af de seneste år synes konspirationsteorier også at have spillet en rolle i andre former for politisk vold udover terrorisme. Dette gælder i særdeleshed voldelige Corona-demonstrationer i både Danmark og Europa grundet såkaldte ”anti-vax”-konspirationer, samt stormløbet på kongressen i Washington D.C. den 6. januar 2021, hvor der bl.a. var tilhængere af QAnon-konspirationen om, at USA er styret af en satanistisk og pædofil magtelite (Enders et al., 2022).

Formålet med denne artikel er at give en introduktion til sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings. Dette gøres først gennem en konceptualisering af begge fænomener, og dernæst en præsentation af et *lineært* og *kompleksitetsteoretisk* perspektiv på sammenhængen mellem

**CHRISTOPHER KEHLET
EBBRECHT**

Ph.d., Visiting Scholar ved
Institute of Security and Global
Affairs, Leiden University,
christopher@ebbrecht.dk

dem. Artiklen afrundes med en diskussion af hvilke implikationer disse perspektiver har for den praktiske håndtering af konspirationsteoriens rolle i radikaliserings og forebyggelsen af voldelig ekstremisme.

➤➤ **Formålet med denne artikel er at give en introduktion til sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings**

Hvad er konspirationsteorier og voldelig radikaliserings?

For at kunne diskutere sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings er det vigtigt først og fremmest at have en grundig forståelse af, hvad disse begreber præcist dækker over. I en nylig tidsskriftartikel fremhæver Douglas og Sutton, at manglende konceptualisering er én af de mest centrale begrænsninger ved forskningen i konspirationsteorier og deres årsager, spredning og konsekvenser. Forfatterne definerer selv en konspirationsteori som overbevisningen om, at to eller flere aktører i hemmelighed arbejder eller *konspirerer* om realiseringen af ét eller flere mål, som har relevans for offentligheden (Douglas og Sutton, 2023: 282). De fremhæver yderligere, at konspirationsteorier er kendetegnet ved særligt fem forhold. For det første er konspirationsteorier *oppositionelle*, dvs. at de står i kontrast til alment accepterede forståelser af særlige begivenheder (eksempelvis coronavirussens oprindelse). For det andet består det ”konspiratoriske” i konspirationsteorier i udførelsen af *ondskabsfulde* eller *ulovlige* handlinger, som har konsekvenser for den generelle befolkning. Som det tredje tilskriver konspirationsteorier i forlængelse heraf de involverede aktører en særlig form for *agens*. Eksempler på sådan agensstilskrivning ses eksempelvis i form af COVID-19 relaterede konspirationsteorier om, at corona-virussen bevidst blev udviklet som et biokemisk våben, eller at den opstod som et laboratorieuheld, hvor aktører bevidst prøvede at dække over fiaskoen (Douglas, 2021). For det fjerde er konspirationsteorier kendetegnet ved at være *epistemisk tvivlsomme*. Dvs. at selvom konspirationsteorier ikke per se er usande eller forkerte, så tenderer de til at være mere usandsynlige end plausible. Endeligt kan konspirationsteorier defineres som *sociale konstruktioner* i den dobbelte forstand, at de ikke er neutrale teorier om verdens beskaffenhed, men deles med et formål, og ligeledes ikke udelukkede indebærer en særlig fortolkning af verdenen, men også former den.

➤➤ **En konspirationsteori kan forstås som overbevisningen om, at to eller flere aktører i hemmelighed arbejder eller konspirerer om realiseringen af ét eller flere mål, som har relevans for offentligheden**

Ligesom det er gældende for konspirationsteoribegrebet, har definitioner af både radikaliserings og ekstremisme også i lang tid været genstand for stor

debat (Sedgwick, 2010). Over de seneste 20 år har forskere efterhånden nået en konsensus om, at hvor ekstremismebegrebet dækker over indtagelsen af en særlig *position* (f.eks. politisk eller religiøs), så henviser radikaliseringsbegrebet til *processen* hvormed denne position indtages (Borum, 2011; Maltaner, 2017; Schmid, 2013). Der er særligt tre forhold ved denne konsensus, som er værd at bemærke. For det første er der en stigende bevægelse mod at anskue både radikalisering og ekstremisme som *generiske* fremfor *specifikke* begreber. Med det menes, at hvor både forskning og praksis typisk har været optaget af specifikke ekstremistiske positioner (eksempelvis venstrefløjseksremisme, højrefløjseksremisme, militant islamisme, misogyn ekstremisme, og antimyndighedseksremisme; CTA, 2023; Doosje et al., 2016; Europol, 2023) – er der nu i højere grad fokus på de generiske aspekter ved sådanne ”ismer”; nemlig det grundlæggende intense ønske om og/eller forfølgelse af en gennemgribende ændring i det personlige og fælles liv socialt, kulturelt og/eller samfundsmæssigt, hvor hensynet til menneskelig sameksistens tilside-sættes (Bertelsen, 2016). I forlængelse heraf fremhæver forskningslitteraturen en central sondring mellem radikalisering af *holdninger* og *handlinger*, også kaldet kognitiv og adfærdsmæssig radikalisering (McCauley og Moslakenko, 2017; Wolfowicz et al., 2021). Den ekstremistiske position kan således henvises til tilslutningen til både ekstremistiske holdninger såsom de førnævnte ideologier og verdenssyn, og/eller udførelsen af ekstremistiske handlinger, eksempelvis voldelig politisk protest eller terrorisme. Dette leder frem til det tredje væsentlige konceptuelle aspekt, nemlig sondringen mellem *ikke-voldelig* og *voldelig* radikalisering (Borum, 2011a; Dalsgaard-Nielsen, 2010; Ozer og Bertelsen, 2018). For både den kognitive og adfærdsmæssige radikalisering gælder det, at ingen af processerne per se indebærer en voldelig livsbane eller udvikling, selvom det oftest er denne afart der er i fokus både forskningsmæssigt og politisk (Horgan, 2005, 2008; Neuman, 2013). Fokuset på den voldelige dimension af radikalisering og ekstremisme gør sig ligeledes også gældende i denne artikel.

Sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikalisering

Spørgsmålet vi nu kan stille er således, hvilken sammenhæng der er mellem på den ene side tilslutningen til konspirationsteorier og på den anden side (både kognitiv og adfærdsmæssig) voldelig radikalisering. Baseret på den eksisterende forskningslitteratur er der mindst to måder at anskue denne sammenhæng på. Den første kan betegnes som en *lineær* forståelse, ifølge hvilken konspirationsteoretiske overbevisninger øger risikoen for voldelig kognitiv og/eller adfærdsmæssig radikalisering. Denne forståelse udspringer af en positivistiske og kritisk rationalistiske lineære forståelse af kausalitet, hvor konspirationsteorier således antages at være årsag til voldelig ekstremisme og udfald eller effekten af en radikaliseringsproces. Det andet perspektiv kan betegnes som de *kompleks* eller *kompleksitetsteoretisk* forståelse, ifølge hvilken konspirationsteorier *kan* forårsage voldelig radikalisering, men hvor der i højere grad er fokus på at både konspirationsteorier og radikalisering – og for

dens sags skyld sammenhængen mellem dem – kan ses som forskellige udtryk med de samme bagvedliggende årsagsvirkninger. Denne forståelse udspringer af et systemteoretisk perspektiv der netop anlægger en kompleks forståelse af kausale processer som værende ikke-lineære, dynamiske og reversible.

Det er vigtigt at understrege, at de to perspektiver ikke er gensidigt udelukkende, og at de studier, som jeg gennemgår i den følgende udlægning af dem, ikke nødvendigvis eksplicit skriver sig ind i én bestemt forståelse. De to perspektiver skal derfor snarere ses som to forskellige ”læsninger” af den eksisterende litteratur, som giver anledning til en senere diskussion af sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings.

Den lineære forståelse: Konspirationsteorier som årsag til voldelig radikaliserings

Den på mange måder mest alment accepterede, og måske også mest intuitive, opfattelse af sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings er nok, at konspirationsteoretiske overbevisninger øger tilslutningen til voldelige ekstremistiske holdninger og/eller handlinger. Dette perspektiv synes også umiddelbart mest gældende i både den danske og internationale vurdering af terrortruslen mod vestlige lande (CTA, 2023; Europol, 2023). I de nyeste vurderinger fremhæves det netop, hvordan særlige voldsfremmende konspirationsteorier supplerer både eksisterende og nye ekstremistiske ideologier og verdensbilleder. Dette gælder eksempelvis både højreekstremistiske bevægelser, hvor konspirationsteorier om særligt corona-vaccination, etniske minoritetsgrupper og køn er med til at legitimerer vold mod hhv. myndigheder og bestemte sociale grupper; men i særdeleshed også den nyere antimyndighedsekstremisme, der mere generelt udspringer af en konspirationsteori om at demokratiske lande er styret af ”en ondsindet elite, der ønsker at begrænse befolkningens frihed” (CTA, 2023: 26), og som det italesættes er nødvendigt at gøre oprør mod, evt. med brug af vold.

➤➤ **Den på mange måder mest alment accepterede, og måske også mest intuitive, opfattelse af sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings er nok, at konspirationsteoretiske overbevisninger øger tilslutningen til voldelige ekstremistiske holdninger og/eller handlinger**

Set fra et teoretisk perspektiv er det dog en særlig type af konspirationsteorier, der kan siges at have en sammenhæng med voldelige radikaliseringsprocesser. Forfatterne Webber og Kruglanski (2017) fremhæver, hvordan narrativer om, hvordan verden / samfundet hænger sammen og er opbygget eller styret, skal have en særlig terrorismelegitimerende karakter, før de evt. kan lede til voldelig ekstremisme. Særligt fire elementer er centrale: For det første skal narrativet bestå af en central oplevet krænkelse eller uretfærdighed begået mod et individ eller gruppe. Sådanne ”uretfærdigheder” er i sig selv en central ra-

dikaliseringsmekanisme bag både gruppevold og massevold udført af enkeltpersoner (f.eks. McCauley og Moskalenko, 2017; McCauley et al., 2013). For det andet skal narrativet identificere en særlig syndebuk, som er skyld i denne uretfærdighed eller krænkelse. Som det tredje skal narrativet retfærdiggøre vold som en passende og legitim handling mod den eller de, som er ansvarlige for den pågældende uretfærdighed. Endeligt gælder det, at narrativet skal indeholde et forløsende element i den forstand at voldsudøvelse opfattes som en realistisk måde at genoprette den oplevede uretfærdighed på.

Konspirationsteorier, der er bygget op omkring et eller flere af disse terrorlegitimerende elementer, kan således have en direkte indflydelse på voldelige radikaliseringsprocesser. Et eksempel på en sådan konspirationsteori er, som tidligere nævnt, *The Great Replacement Conspiracy* (Ekman, 2022). Kort beskrevet går konspirationsteorien på, at visse globale magteliter, som tæller personer med enten en bestemt etnisk afstamning (f.eks. jødisk) eller politisk ståsted (f.eks. venstreorienteret), planlægger at udskifte den etnisk hvide majoritetsbefolkning i europæiske lande med ikke-etnisk hvide indvandrere og flygtninge fra særligt Mellemøsten og afrikanske lande. *The Great Replacement Conspiracy* tapper således ind i nogle af de samme terrorlegitimerende narrative elementer som man finder i højreekstremistiske bevægelser; nemlig gennem tilstedeværelsen af en ”uretfærdighed” (i dette tilfælde en oplevet etnisk majoritetsidentitetstrussel pga. indvandring) samt italesættelsen af bestemte syndebukke (i dette tilfælde jødiske grupper og organisationer samt venstreorienterede politiske bevægelser). På den måde kan en konspirationsteori som *The Great Replacement Conspiracy* anskues som baggrunden for den efterfølgende moralsk retfærdiggørelse af de terror og massevold, som man eksempelvis finder i angrebene begået af Anders Behring Breivik samt Brenton Terrant – og i særdeleshed sidstnævnte, der forud for angrebet i Christchurch, New Zealand, skrev et manifest som netop havde titlen ”The Great Replacement – Towards a New Society We March Forever Forward”.

Det er baseret på sådanne teoretiske og begrebslige overlap mellem konspirationsteorier og voldelige ekstremistiske narrativer, at der inden for både forskning og forebyggende praksis er en opfattelse af, at tilslutning til konspirationsteorier kan have en direkte påvirkning på et radikaliseringsforløb. Flere empiriske studier finder støtte til denne sammenhæng. I et repræsentativt studie af 1.502 tyske statsborgere finder Rottweiler og Gill (2022), at et stærkere generisk konspiratorisk mindset, dvs. en generel tendens til konspiratoriske tanker, er forbundet med en større villighed til at handle voldeligt på vegne af en social gruppe, man identificerer sig med. På lignende vis har Obaidi et al. (2022) undersøgt de radikaliserende konsekvenser af *The Great Replacement Conspiracy* i en række af studie i en både dansk og bredere skandinavisk kontekst. Her finder de, at en stærkere opfattelse af etnisk udskiftning som en symbolsk trussel mod majoritetsbefolkningens social identitet, både er forbundet med øget islamofobi og forfølgelse af muslimske borgere, samt voldelige ekstremistiske holdninger generelt. Andre studier gør tilsvarende fund ved eksempelvis at identificere en sammenhæng mellem konspirationsteore-

tiske overbevisninger og radikale / ekstremistiske protestmetoder i mildere forstand, f.eks. bygningsbesættelse (Mari et al., 2017), illegal politisk protest (Imhoff og Bruder, 2014) samt vandalisme (Jolley og Paterson, 2020).

Der synes således at være både teoretisk og empirisk støtte til den type sammenhæng som særligt efterretningstjenester fremhæver, hvor konspirationsteorier udgør en faktor eller mekanisme, som kan forårsage eller bevirke en voldelig radikaliseringsproces. En væsentlig pointe her er dog, at de fleste empiriske studier af konspirationsteoriens samfundsmæssige konsekvenser er tværsnitsundersøgelser og således beror på korrelationelle fremfor kausale slutninger (Douglas og Sutton, 2023). Med andre ord kan det således ikke udelukkes, at det omvendt er voldelig radikalisering og ekstremisme, som øger tilslutningen til konspirationsteoretiske overbevisninger; særligt ikke når dette er en sammenhæng, der sjældent argumenteres for eller undersøges i eksperimentelle forskningsdesign.

Den kompleksitetsteoretiske forståelse: Konspirationsteorier og voldelig radikalisering som forskellige udfald af fælles årsager

Den kompleksitetsteoretiske forståelse af sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikalisering er hverken lige så velbelyst eller eksplicit italesat som de lineære sammenhænge og kræver derfor i første omgang en grundigere introduktion. Et af udgangspunkterne for denne forståelse findes dog i den del af forskningslitteraturen, som beskæftiger sig med årsagerne til, fremfor konsekvenserne af, at nogle mennesker har konspirationsteoretiske overbevisninger. Som jeg vil vise i dette afsnit, er mange af disse årsager også identificeret som (øvrige) risikofaktorer i voldelig radikalisering, hvilket aktualiserer spørgsmålet om, hvorvidt konspirationsteorier fører til voldelig ekstremisme, eller om konspirationsteoretiske overbevisninger og voldelig radikalisering i stedet skal ses som forskellige udfald forårsaget af de samme – eller i hver fald lignende – faktorer og mekanismer.

Den måske mest udbredte syntese af årsagerne bag tilslutningen til konspirationsteorier findes med socialpsykologen Karen Douglas' og kollegers sondring mellem epistemiske, eksistentielle og sociale motiver (Douglas et al., 2017). De *epistemiske* motiver omhandler behov for at have viden og vished om verdens beskaffenhed samt forstå hvorfor større samfundsmæssige begivenheder (eksempelvis krige, naturkatastrofer, økonomiske kriser, pandemier) udspiller sig. Disse motivers rolle er veldokumenteret i en lang række af studier der viser at tendensen til at lede efter (epistemiske) sammenhænge, der ikke findes, følelser af usikkerhed, øget strukturbehov, begrænset analytisk og kompleks tænkning er forbundet med større tilslutning til konspirationsteorier (van Prooijen et al., 2018; van Prooijen og Jostmann, 2013; Marchlewska et al., 2018; Swami et al., 2014; Brotherton og French, 2014). *Eksistentielle* motiver omhandler menneskers behov for tryghed og følelse af at have en vis grad af kontrol over de begivenheder, som udspiller sig i deres liv (Douglas et al., 2017). Når disse behov ikke tilfredsstilles, kan tilslutning til konspirationsteoretiske overbevisninger udgøre en kognitiv og emotionel kompenserende me-

kanisme (Douglas og Sutton, 2023). De eksistentielle motivers sammenhæng med konspirationsteorier er ligeledes empirisk dokumenteret i studie, der viser, at følelser som angst og anomi, magtesløshed, kontroltab og krisetilstande øger tilslutningen til konspirationsteoretiske narrativer (Grzesiak-Feldman, 2013; Jolley og Douglas, 2014; van Prooijen og Acker, 2015; van Prooijen og Douglas, 2017). Endeligt dækker de *sociale* motiver over menneskers behov for at opretholde et positivt selvbillede, både individuelt og gennem de sociale grupper, som de identificerer sig med (Douglas et al., 2017). Jo stærkere denne motivation er, desto mere tilbøjelige kan personer være til at tilslutte sig konspirationsteorier i det omfang, at de bidrager til at opretholde dette selvbillede. Den rolle, som disse sociale motiver kan spille er ligeledes undersøgt i studier, som eksempelvis finder at øget kollektiv narcissisme samt symbolske og reelle trusler mod ens indgruppe er forbundet med øget konspirationsteoretisk tilslutning (Biddlestone et al., 2021; Bilewicz et al., 2013; Uscinski og Parent, 2014).

Den centrale pointe i denne artikels øjemed er, at mange af de specifikke forhold der fremhæves under de epistemiske, eksistentielle og sociale motiver ligeledes empirisk er identificeret som centrale risikofaktorer i radikaliseringsmod voldelig ekstremisme (Wolfowicz et al., 2021). Eksempelvis finder en række studier, at flere epistemiske faktorer, i særdeleshed kognitive strukturbehov og flertydighedsintolerance, er forbundet med en større tilbøjelighed til at tilslutte sig ekstremistiske narrativer og øget identifikation med voldelige ekstremistiske grupperinger (Hogg og Adelman, 2013; Hogg et al., 2010; Obaidi et al., 2023). Det samme gør sig gældende for de eksistentielle motiver. Her finder flere studier af inden *Terror Management Theory*, som udspringer af den empiriske forskning i eksperimentel eksistentiel psykologi, at påmindelser om egen dødelighed og skrøbelighed udgør en eksistentiel trussel som kan øge tilslutningen til ekstremistiske holdninger og handlingsintentioner (Greenberg et al., 1997; Pyszczynski, Greenberg, Solomon og Schmiel, 2004). I forbindelse med de sociale motiver er der flere radikaliserings teorier, som udspringer fra social identitetsteori (Tajfel og Turner, 1979), ifølge hvilken mennesker afleder en del af deres selvbillede fra de sociale grupper, de er en del af, og at trusler mod denne gruppe kan forstærke identifikationen med og handlinger til forsvar for den. I afarter af den sociale identitetsteori, eksempelvis usikker-identitetsteori (Hogg, 2014) samt teorien om identitetsfusion (Swann et al., 2012; 2014), fremhæves det, hvordan identitetstrusler på forskellig vis kan øge hhv. gruppeidentifikation, identitetssammensmeltning med ekstremistiske grupper, samt villigheden til at handle voldeligt på vegne af dem (Atran, 2016; Hogg et al., 2010).

Tendensen til at både tilslutning til konspirationsteoretiske overbevisninger samt voldelig radikaliserings synes at være drevet af de samme ”motiver” (eller risikofaktorer, om man vil) vidner om den kompleksitet, der ligger i de sociale og psykologiske mekanismer, som kan bevirke begge udviklingsprocesser. I løbet af de sidste 10 år har radikaliseringslitteraturen i stigende grad italesat denne kompleksitet ud fra de systemteoretiske principper om ækvi- og

multifinalitet (Borum, 2011b) ifølge hvilke konspirationsteorier og voldelig radikaliserings både kan anskues: i) som fænomener der kan være forårsaget af mange forskellige faktorer (ækvifinalitet); og ii) at hver af disse faktorer kan føre til mange livsbaner end tilslutning til konspirationsteorier og voldelig radikaliserings (multifinalitet).

Den både analytiske og praktiske implikation af denne kompleksitet er, at tilslutning til konspirationsteorier og voldelig radikaliserings – og sammenhængen mellem de to – på den ene side godt kan *forklares* retrospektivt i konkrete tilfælde; men på den anden side er svære at *forudsige* som konkrete udfald selv, når det er muligt at identificere et eller flere af de epistemiske, eksistentielle og sociale motiver. Sagt på en anden måde, så er det altså én ting at forklare tilstedeværelsen af tilhængere af både QAnon-konspirationen samt medlemmer og/eller sympatisører med højreekstremistiske bevægelser såsom ”alt-right”-grupperingen *Proud Boys* under stormløbet på den amerikanske kongres den 6. januar 2021 (Jeppesen, 2022; Moskalenko et al., 2023); og en anden ting at (prøve at) afgøre hvorvidt personer med i) udtalte kognitive strukturbehov (epistemisk); ii) en oplevelse af kontroltab og anomiske tilstande i USA (eksistentielle); samt iii) en truet social identitet, f.eks. som enten republikaner, ”Trump-tilhænger” eller medlem af en særlig social klasse (socialt) vil være mere tilbøjelige til at tilslutte sig QAnon-konspirationen eller en højreekstremistisk bevægelse – hvis nogle af delene overhovedet. En kompleksitetsteoretisk tilgang til forståelsen af konspirationsteorier og voldelig radikaliserings tilbyder således både et nuanceret perspektiv på sammenhængen mellem de to fænomener, men introducerer også en vis analytisk og praktisk usikkerhed på ift., hvornår og hvordan de opstår og evt. i samspil; en usikkerhed, som også har praktiske implikationer for forebyggelse og modvirkning af voldelig ekstremisme.

Hvordan navigerer vi i kompleksitet?

Samlet set synes sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings på én og samme tid således både relativt ligetil og vanskelig at forstå. Til trods for en begrænset mængde eksperimentelle studier synes der på den ene side evidens for en lineær sammenhæng, hvormed konspirationsteoretiske overbevisninger kan bevirke øget tilslutning til voldelige ekstremistiske holdninger og/eller adfærd; på den anden side kan der i litteraturen også identificeres en mere kompleks forståelse, hvor forholdet mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings ikke ligger i en direkte sammenhæng mellem de to fænomener, men måske i højere grad i de bagvedliggende faktorer og mekanismer, der kan forårsage begge dele. Det er vigtigt at understrege, at de lineære og kompleksitetsteoretiske perspektiver ikke nødvendigvis er gensidigt udelukkende. Dette ses for det første ved, at det kompleksitetsteoretiske perspektiv ikke per se indebærer en afvisning over for en direkte lineær sammenhæng, men blot i højere grad fremhæver, at der kan være mere komplekse sammenhænge på spil, evt. i tillæg til en lineær relation. For det andet er der flere af de studier, der afdækker en lineær sammenhæng, der eksplicit

fremhæver, at forklaringer på voldelig radikaliserings er mere komplekse end hvad der afdækkes i lineære regressionsmodeller (se f.eks. Rottweiler og Gill, 2022). I nogle tilfælde skal det lineære perspektiv, som tidligere nævnt, netop i højere grad ses som en ”læsning” af den eksisterende forskning, der er opstået grundet en metodisk reduktion af empiriske studier, fremfor hvordan konspirationsteorier og voldelig radikaliserings ontologisk er relateret til hinanden.

Hvad end sondringen mellem den lineære og komplekse forståelse af sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings overvejende er teoretisk eller metodisk, ændrer det dog ikke på, at anlæggelsen af den ene fremfor den anden vil have praktiske implikationer for forebyggelse og modvirkning af voldelig ekstremisme. Med ordet *modvirkning* henvises der her til indsatser, som skal håndtere sikkerhedstrusler fra personer i alvorlig risiko for at udøve voldelig ekstremistisk handling nu og her, imens *forebyggelse* henviser til tidlige interventioner rettet mod individer i lavere risiko eller befolkningen generelt (Romaniuk, 2015). I en dansk kontekst sonderer man derudover mellem 1) *indgribende* indsatser rettet mod personer der udøver voldelig ekstremisme; 2) *forgribende* indsatser henvendt til personer i risiko for (yderligere) radikaliserings; samt 3) *opbyggende* indsatser rettet mod almenbefolkningen som skal forebygge at et voldeligt radikaliseringsforløb nogensinde finder sted (Hemmingsen, 2015).

Hvordan sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings adresseres i praksis, kan i et vist omfang afhænge af, om der anlægges en lineær eller kompleksitetsteoretisk forståelse af relationen mellem de to fænomener. Fra et lineært perspektiv, hvor konspirationsteorier kan anskues som en risikofaktor i radikaliserings mod voldelig ekstremisme, kan det således give mening at anlægge interventioner, som skal modvirke konspirationsteoretiske narrativer. Dette kan eksempelvis forsøges gennem ”debunking”, som søger at udfordre konspirationsteoretiske narrativer gennem ”fact-checking” og vidensbaseret udfordring af de konspiratoriske præmisser (Dentith, 2020). En sådan strategi kan eksempelvis rettes mod konspiratoriske miljøer (eksempelvis Facebook-grupper eller andre onlinefora), og i en vis grad ses som en intervention mod personer i risiko for voldelig radikaliserings. Til trods for at debunking kan være en intuitiv strategi at anlægge, og der eksempelvis er gode erfaringer ift. at modvirke ekstremistiske narrativer (Kruglanski et al., 2013), er evidensen for debunking-baserede indsatser blandet og har i visse tilfælde vist sig faktisk at forstærke de konspirationsteoretiske overbevisninger (O’Mahony et al., 2023).

Omvendt kan det fra et kompleksitetsteoretisk perspektiv synes mere nærliggende at adressere de faktorer – jf. sondringen mellem epistemiske, eksistentielle og sociale motiver – som kan bevirke både tilslutning til konspirationsteoretiske overbevisninger samt et voldeligt radikaliseringsforløb. Sådanne interventioner kan ligeledes tage sig forskelligt ud. Epistemisk relaterede faktorer kan eksempelvis søges forebygget fra en inokkulationsteoretisk tilgang, hvor de epistemiske svagheder i konspirationsteoretiske og ekstremi-

stiske narrativer ”afsløres” og dermed modvirkes (Jolley og Douglas, 2017). Eksistentielle faktorer kan søges forebygget gennem mange af de politiske tiltag, som generelt øger trygheden i et samfund, f.eks. sociale velfærdsydelser som uddannelse, beskæftigelsespolitik, arbejdsløshedspolitik, etc. (Ebbrecht, 2023). Endeligt kan sociale risikofaktorer, der i høj grad udspringer af identitetsudfordring, søges forebygget gennem interventioner rettet mod øget inklusion samt identitetskompleksitet (Bertelsen 2016; 2018). Fra det kompleksitetsteoretiske perspektiv kan forebyggelse af både epistemiske, eksistentielle og sociale motiver således anskues som en opbyggende indsats, der netop faciliterer resiliens mod både tilslutning til konspirationsteorier og voldelig radikaliserings. En udfordring ved denne form for forebyggelse er dog, at det er mere usikkert, *hvad* der præcist forebygges; eftersom den kompleksitetsteoretiske præmis netop er, at de epistemiske, eksistentielle og sociale risikofaktorer i princippet kan føre til mange andre udfald end tilslutningen til konspirationsteorier og/eller voldelig radikaliserings (jf. princippet om multifinalitet). Et grundvilkår ved komplekse interventioner er således at facilitere en igangsættelse af en forskel, der gør en forskel – uden præcist at vide hvori denne mulige forskel består (Kristensen, 2018).

Formålet med denne artikel har været at give et indblik i sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings; en sammenhæng, der på én og samme tid synes både intuitiv og kompliceret. Dette paradoks er blevet belyst gennem en udlægning af både den lineære og komplekse tilgang til forståelsen af konspirationsteorier, voldelig radikaliserings samt sammenhængen mellem dem. Fra et lineært perspektiv kan tilslutningen til konspirationsteoretiske overbevisninger således udgøre en årsag, og dermed risikofaktor, i radikaliserings mod voldelig ekstremistiske holdninger og/eller adfærd. Fra et kompleksitetsteoretisk perspektiv nuanceres den lineære sammenhæng med principperne om ækvi- og multifinalitet gennem en illustration af overlappende faktorer og mekanismer i tilslutningen til *både* konspirationsteorier og voldelig radikaliserings – og meget andet. Til trods for at de to perspektiver ikke er gensidigt udelukkende, og i højere grad kan skyldes metodisk reduktion snarere end ontologisk forskellige tilgange, er de vigtige at italesætte, idet de har forskellige implikationer for, hvordan sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings håndteres i praktisk forebyggelse og modvirkning af voldelig ekstremisme.

Referencer

- Atran, Scott (2016), “The devoted actor. Unconditional commitment and intractable conflict across cultures”, *Current Anthropology*, 57(S13): 192-203.
- BBC News (2012), “Profile: Anders Behring Breivik”, *BBC News*, 12. April, www.bbc.com/news/world-europe-14259989
- Bertelsen, Preben (2016) “Violent radicalization and extremism – A review of risk factor and a theoretical model of radicalization” (Preben Bertelsen, oversætter) i Jens H. Lund, red., *Tværprofessionelt samarbejde om udsathed blandt børn og unge – en studiebog*, Turbine, pp. 129-78.
- Bertelsen, Preben (2018), “Mentoring in anti-radicalisation. LGT: A Systematic Intervention, Assessment, and Supervision Tool in Mentoring” i Gwynyth Overland, Arnfinn J. Andersen, Kristin Eng Førde, Kjetil Grørdum og Josep Salomonsen, red., *Violent Extremism in the 21st Century: International Perspectives*, Cambridge Scholars Publishing, pp. 312-52.

- Biddlestone, Mikey, Ricky Green, Aleksandra Cichocka, Robbie Sutton og Karen Douglas (2021), "Conspiracy beliefs and the individual, relational, and collective selves", *Social and Personality Psychology Compass*, 15(10).
- Bilewicz, Michal, Mikolaj Winiewski, Mirosław Kofta og Adrian Wójcik (2013), "Harmful ideas, the structure and consequences of anti-Semitic beliefs in Poland", *Political Psychology*, 34(6): 821-39.
- Borum, Randy. (2011a), "Radicalization into violent extremism I: A review of social science theories", *Journal of Strategic Security*, 4(4): 7-36.
- Borum, Randy (2011b), "Radicalization into violent extremism II: A review of conceptual models and empirical research", *Journal of Strategic Security*, 4(4): 37-62.
- Center for Terroranalyse (CTA) (2023), "Vurdering af terrortruslen mod Danmark", *Politiets Efterretningstjeneste*, <https://pet.dk/-/media/mediefiler/pet/dokumenter/analyser-og-vurderinger/vurdering-af-terrortruslen-mod-danmark/vurdering-af-terrortruslen-mod-danmark-2023.pdf>
- Dentith, M.R.X. (2020), "Debukning conspiracy theories", *Synthese*, 198: 9897-9911.
- Doosje, Bertjan, Fathali M. Moghaddam, Ariw W. Kruglanski, Arjan de Wolf, Liesbeth Mann og Allard R. Feddes (2016), "Terrorism, radicalization and de-radicalization", *Current Opinion in Psychology*, 11: 79-84.
- Douglas, Karen (2021), "COVID-19 conspiracy theories", *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(2): 270-5.
- Douglas, Karen og Robbie Sutton (2023), "What Are Conspiracy Theories? A Definitional Approach to Their Correlates, Consequences, and Communication", *Annual Reviews of Psychology*, 74: 271-98.
- Douglas, Karen, Robbie Sutton og Aleksandra Cichocka (2017), "The psychology of conspiracy theories", *Current Directions in Psychological Sciences*, 26(6): 538-42.
- Enders, Adam M., Joesep E. Uscinski, Casey A. Klofstad, Stefan Wuchty, Michelle I Seelig, John R. Funchion, Manohar N. Murthi, Kamal Premaratne og Justin Stoler (2022), "Who Supports QAnon? A Case Study in Political Extremism", *The Journal of Politics*, 84(3).
- Europol (2023), "European Union Terrorism Situation and Trend Report 2023", *European Union Agency for Law Enforcement Cooperation*, www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/European%20Union%20Terrorism%20Situation%20and%20Trend%20report%202023.pdf
- Grzesiak-Feldman, Monika (2013), "The effect of high-anxiety situations on conspiracy thinking", *Current Psychology*, 32: 100-18.
- Hogg, Michael A. (2014), "From Uncertainty to Extremism: Social Categorization and Identity Processes", *Current directions in psychological science*, 23(5): 338-42.
- Hogg, Michael A. og Janice Adelman (2013), "Uncertainty-Identity Theory: Extreme Groups, Radical Behavior, and Authoritarian Leadership", *Journal of Social Issues*, 69(3): 436-54.
- Hogg, Michael A., Christie Meehan og Jayne Farquharson (2010), "The Solace of Radicalism: Self-Uncertainty and Group Identification in the Face of Threat", *Journal of Experimental Social Psychology*, 46: 1061-6.
- Horgan, John (2005), *The Psychology of Terrorism*, London: Routledge.
- Horgan, John (2008), "From profiles to pathways and roots to routes: Perspectives from psychology on radicalization into terrorism", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 618(1): 80-94.
- Imhoff, Roland og Martin Bruder (2014), "Speaking (un-) truth to power: conspiracy mentality as a generalised political orientation across 26 countries", *European Journal of Personality*, 28(1): 25-43.
- Jeppesen, Sanda (2022), "Performance Crime and Self-Surveillance Subjects in the Capitol Riots", i Sandra Jeppesen, Michael Hoeschmann, Iowyth Hezel Ulthiin, David VanDyke og Miranda McKee, red., *The Capitol Riots*, London: Routledge.
- Jolley, D. og K.M. Douglas (2014), "The social consequences on conspiracism: Exposure to conspiracy theories decreases intentions to engage in politics and to reduce one's carbon footprint", *British Journal of Psychology*, 105(1): 35-56.
- Jolley, Daniel og Karen M. Douglas (2017), "Prevention is better than cure: Addressing anti-vaccine conspiracy theories", *Journal of Applied Social Psychology*, 47(8): 459-69.
- Jolley, Daniel og Jenny L. Paterson (2020), "Pylons ablaze: examining the role of 5G COVID-19 conspiracy beliefs and support for violence", *British Journal of Social Psychology*, 59(3): 628-40.
- Kristensen, Ole Steen (2018), "Komplekse interventioner i PPR – et pilotprojekt", *Pædagogisk Psykologisk Tidsskrift*, 55(4): 69-78.
- Kruglanski, Arie W., Jocelyn J, Bélanger, Michele Gelfand, Rohan Gunaratna, Malkanthi Hettiarachchi, Fernando Reinares, Edvark Orehek, Jo Sasota og Keren Sharvit (2013), "Terrorism – A (self) love story: Redirecting the significance quest can end violence", *American Psychological Association*, 68(7): 559-75.
- Malthaner, Stefan (2017), "Radicalization: The Evolution of an Analytical Paradigm", *Archives Europeennes de Sociologie*, 58(3): 369-401.
- Marta Marchlewska, Aleksandra Cichocka og Malgorzata Kossowska (2018), "Addicted for answers: Need for cognitive closure and the endorsement of conspiracy beliefs", *European Journal of Social Psychology*, 48(2): 109-17.
- Mari, Silvia, Chiara Volpato, Stamos Papastamou, Xenia Chryssoschoou, Gerasimos Prodromitis og Vassils Povlopouos (2017), "How political orientation and vulnerability shape representations of the economic crises in Greece and Italy", *International Review of Social Psychology*, 30(1): 52-67.
- McCauley, Clarke og Sophia Moskalenko (2017), "Understanding political radicalization: The two-pyramids model", *American Psychologist*, 72(3): 205-16.

- McCauley, Clarke, Sophia Moskalenko og Benjamin van Son (2013), "Characteristics of Lone-Wolf Violent Offenders: a Comparison of Assassins and School Attackers", *Perspectives on Terrorism*, 7(1): 4-24, www.terrorism-analysts.com/pt/index.php/pot/article/view/240/pdf
- Moskalenko, Sophia, Tomislav Pavlovic og Brett Burton (2023), "QAnon Beliefs, Political Radicalization and Support for January 6th Insurrection: A Gendered Perspective", *Terrorism and Political Violence*, <https://doi.org/10.1080/09546553.2023.2236230>
- Neumann, Peter R. (2013), "The trouble with radicalization", *International Affairs*, 89(4): 873-93.
- Obaidi, Milan, Jonas Kunst, Simon Ozer og Sasha Y. Kimmel (2022), "The "Great Replacement" conspiracy: How the perceived ousting of Whites can evoke violent extremism and Islamophobia", *Group Processes & Intergroup Relations*, 25(7): 1675-95.
- Obaidi, Milan, Gulnaz Anjum, Kinga Bierwiazzonek, John F. Dovidio, Simon Ozer og Jonas R. Kunst (2023), "Cultural threat perceptions predict violent extremism via need for cognitive closure", *Psychological and Cognitive Sciences*, 120(20).
- O'Mahony, Cian, Maryanne Brassil, Gillian Murphy og Conor Linehan (2023), "The efficacy of interventions in reducing belief in conspiracy theories: A systematic review", *PLoS ONE*, 18(4).
- Ozer, Simon og Preben Bertelsen (2018), "Capturing violent radicalization: Developing and validating scales measuring central aspects of radicalization", *Scandinavian Journal of Psychology*, 59(6): 653-60.
- Perry, Nick (2022), "Man who killed 51 in New Zealand mosque attacks files appeal", AP News, <https://apnews.com/article/religion-shootings-new-zealand-race-and-ethnicity-racial-injustice-f815faab23eab0d363cb8bef9f85d0dd>
- Romaniuk, Peter (2015), "Does CVE work? Lessons learned from the global effort to counter violent extremism", <https://globalcenter.org/resource/does-cve-work-lessons-learned-from-the-global-effort-to-counter-violent-extremism/>
- Rottweiler, Bettina og Paul Gill (2022), "Conspiracy beliefs and violent extremist intentions: the contingent effects of self-efficacy, self-control and law-related morality", *Terrorism and Political Violence*, 34(7): 1485-1504.
- Schmid, Alex P. (2013), "Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review", *The International Centre for Counter-Terrorism – The Hague*, 4(2).
- Sternisko, Anni, Aleksandra Cichocka, og Jay J. Van Bavel (2020), "The dark side of social movements: social identity, non-conformity, and the lure of conspiracy theories", *Current Opinion in Psychology*, 35: 1-6.
- Swami, Viren, Martin Voracek, Stefan Stieger, Ulrich S. Tran og Adrian Furnham (2014), "Analytical thinking reduces belief in conspiracy theories", *Cognition*, 133(3): 572-85.
- Swann, William B., Michael D. Buhrmester, Angel Gómez, Jolanda Jetten, Brock Bastian, Alexandra Vásquez og Airong Zhang (2014), "What makes a group worth dying for? Identity fusion fosters perception of familial ties, promoting self-sacrifice", *Journal of Personality and Social Psychology*, 106: 912-26.
- Swann, William B., Angel Gómez, Jolanda Jetten, Harvey Whitehouse og Brock Bastian (2012), "When group membership gets personal. A theory of identity fusion" *Psychological Review*, 119(3): 441-56.
- Uscinski, Joseph E. og Joseph M. Parent (2014), "American Conspiracy Theories", Oxford University Press.
- van Prooijen, Jan-Willem og Michele Acker (2015), "The influence of control on belief in conspiracy theories: conceptual and applied extensions", *Applied Cognitive Psychology*, 29(5): 753-61.
- van Prooijen, Jan-Willem og Karen M. Douglas (2017), "Conspiracy theories as part of history: the role of societal crisis situations", *Memory Studies*, 10(3): 323-33.
- van Prooijen, Jan-Willem og Nils B. Jostmann (2013), "Belief in conspiracy theories: the influence of uncertainty and perceived morality", *European Journal of Social Psychology*, 43(1): 109-15.
- van Prooijen, Jan-Willem, Karen M. Douglas og Clara De Inocencio, C. (2018), "Connecting the dots: Illusory pattern perception predicts beliefs in conspiracies and the supernatural", *European Journal of Social Psychology*, 48(3): 320-35.
- Webber, David og Arie W. Kruglanski (2017), "Psychological factors in radicalization: A "3N" approach", i Gary LaFree og Joshua D. Freilich, red., *The Handbook of the Criminology of Terrorism*, London: Wiley-Blackwell, pp. 33-46.
- Wolfowicz, Michael, Yael Litmanovitz, David Weisburd og Badi Hasisi (2021), "Cognitive and behavioral radicalization: A systematic review of the putative risk and protective factors", *Campbell Systematic Reviews*, 17(3): 1-90.